

Marjan van Oosten

HEILIGE BONIFATIUS HEET VLEERMUIZEN WELKOM

unieke winterverblijfplaats in Fryslân

foto: Marjan van Oosten

Sinds 1995 doet de Sûchbistenwurkgroep van de Fryske Feriening foar Fjildbiology onder leiding van Marten Zijlstra onderzoek naar het voorkomen van vleermuizen in kerken, kelders en andere winterverblijven in Fryslân. De werkgroep ziet bescherming van vleermuizen als een belangrijke doelstelling. Zij probeert deze te bereiken door het geven van lezingen, excursies en adviezen en het in behandeling nemen van vleermuismeldingen.

Aanleiding

In september 1998 meldde een sleutelhouder van de Heilige Bonifatiuskapel in Dokkum dat er achter de panelen in de galerij vleermuizen sliepen. Na onderzoek bleek het om Ruige dwergvleermuizen *Pipistrellus nathusii* te gaan. Sindsdien inspecteren Marten Zijlstra, Marjan van Oosten en Teddy Dolstra de kapel iedere winter op de aanwezigheid van vleermuizen. Tijdens onderzoek in februari 2007 kwamen de tellers er bij toeval achter dat de ruimte op zeer korte termijn opengebrouwen zou worden voor een verbouwing. Het verdwijnen van verblijfplekken is de grootste bedreiging voor vleermuizen. Om die reden worden alle vleermuizen in Nederland via de Flora- en faunawet (F&F-wet) beschermd. Na overleg met de Dienst Regelingen (een uitvoerende dienst van het ministerie van

LNV die onder meer toeziet op de uitvoering en handhaving van de F&F-wet) heeft de Sûchbistenwurkgroep geadviseerd de sloop van de kelder uit te stellen en de bouwplannen aan te passen. Hoewel dit even slikken was voor de kerkvoogdij, is het advies overgenomen.

Leefwijze vleermuizen

Als nachtelijke insectenbestrijders spelen vleermuizen een belangrijke rol in onze leefomgeving. Hun voedsel bestaat uit alles wat in overmaat aanwezig is, zolang het maar in het bekje past. Overdag trekken de dieren zich terug in gebouwen en in holtes van bomen. In mei verzamelen de aanstaande moeders zich om hun jong in een soort crèche in vijf tot zeven weken groot te brengen. In deze tijd eten de moeders hun eigen gewicht aan insecten en spinnen. Wanneer de jongen vliegvlug

zijn valt de kraamgroep uiteen en begint de baltsperiode. De mannelijke vleermuizen lokken de vrouwtjes onder luid groep naar de winterverblijven (in kelders, torens, spouwmuren en bijvoorbeeld holle bomen). Een grote groep trekt in Fryslân in het najaar weg om elders te overwinteren, bijvoorbeeld in Polen, in bunkers in Noord-Holland of in grotten in Limburg en België (Schoberger 2001, VleN 1992-2008).

De meeste soorten die in de kapel zijn aangetroffen, hebben hun kraamverblijven in Fryslân. De Ruige dwergvleermuis vormt hierop een uitzondering en trekt voor de kraamverblijven weg naar het noorden van Europa, naar de Baltische Staten. Verderop in dit artikel wordt daar nader op ingegaan. Waar de dieren ook overwinteren, ze trekken zich in ieder

geval terug om in een diepe slaap veilig te wachten op het komende voorjaar.

De Bonifatiuskapel

De Heilige Bonifatiuskapel heeft de vorm van een halve maan (zie luchtfoto), met een grasveld als centrum. Het gebouw is ommuurd met dikke spouwmuren, waar veel openingen in zitten. Door de overdekte galerij ontstaat een kapschuurachtig effect. De galerij is weer gedeeltelijk van het middenterrein afgescheiden door een spouwmuur. In het midden van het rechte gedeelte is een rond podium gemaakt. Aan de binnenzijde van de buitenmuren van de galerij hangen ongeveer twintig informatiepanelen. Op het midden na is alles met oude rode dakpannen bedekt, liggend op houtbeschoot. De zitplaatsen zijn overdekt. De houten balken waar het dak op ligt worden door vogels gebruikt. De ruimte tussen het podium en de zitplaatsen is open en bestaat uit een grasveld met een bloemenperkje er omheen.

De ruimten tussen de balken die het dak dragen en de muur zijn interessant voor dwergvleermuizen als verblijf- of overwinteringsplek, zo hebben wintertellingen in Groningen uitgewezen.

Onder de kapel is een 1,5 meter hoge kruipruimte aanwezig van 300 bij 10 meter. Deze kelder is koel en vochtig, wat gunstig is voor de meeste vleermuissoorten. De kapel staat in een park met veel oude bomen en stinzenflora, dicht bij de Dokkumer Ee vlak en niet ver van de Waddenkust. In het winterseizoen wordt de kapel nauwelijks bezocht en is het hier erg rustig.

Dokkum aan de Waddenkust

bron: Google Maps

De inspecties

De kelder van de Bonifatiuskapel is vier winters lang gecontroleerd, de galerij is ook tijdens de kraam- en baltsperiode bezocht. De resultaten van deze tellingen staan samengevat in tabel 1.

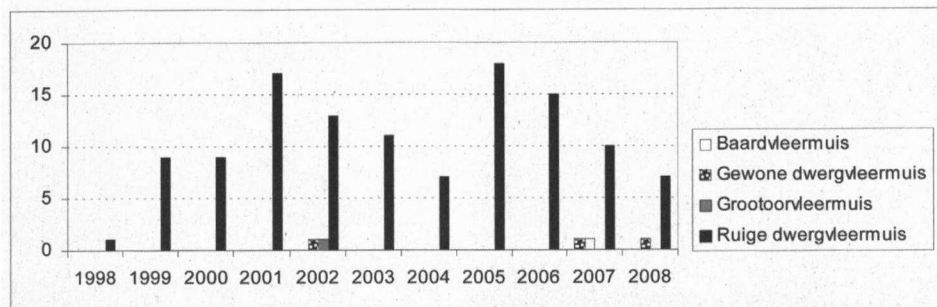
Sinds 1999 zijn in de kapel vijf soorten vleermuizen aangetroffen. De Gewone dwergvleermuis *Pipistrellus pipistrellus* en de Ruige dwergvleermuis overwinteren in de galerij (figuur 1); de Watervleermuis *Myotis daubentonii* en Grootoorvleermuis *Plecotus auritus* overwinteren in de kelder daaronder (figuur 2). Uitzonderingen zijn waarnemingen van een Baardvleermuis

Myotis mystacinus op 7 februari 2007 in de galerij en op 1 februari 2002 in de kelder en van een Grootoorvleermuis in de galerij op 1 februari 2002. Dat er in de kapel maar liefst vijf soorten vleermuizen overwinterend zijn aangetroffen, waaronder een groep Ruige dwergvleermuizen, maakt deze locatie zeer bijzonder.

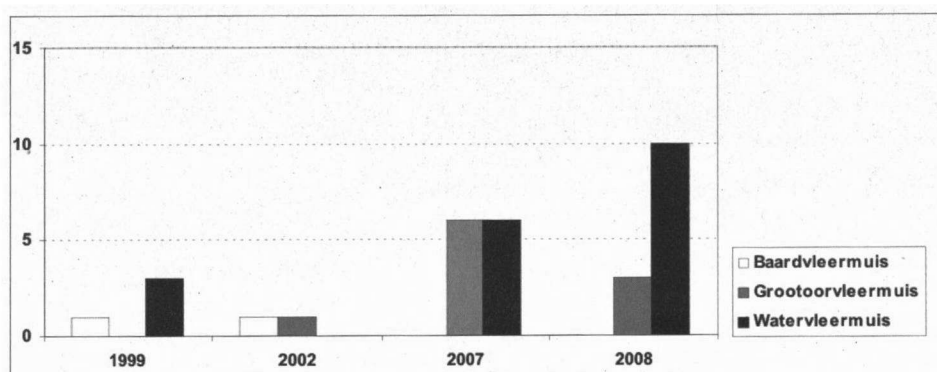
voor 2000 De Vleermuizen kunnen via een opening vlak boven de grond aan de zijkant in en uit de kelder komen. Bij de stiltekapellen zitten twee luiken in de vloer. Via deze toegangen werd in 1999 de hele kruipruimte doorzocht op vleermuizen en werden een Baardvleermuis en

Tabel 1. Aantallen vleermuizen in de Heilige Bonifatiuskapel tijdens tellingen in de periode 1999-2008 (totalen kelder en galerij).

Soort/Datum	280199	220699	240100	240101	150601	010202	170103	130203	280105	270106	070207	120307	260307	020407	100407	060208
Baardvleermuis	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Gew. dwergvleermuis	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Grootoorvleermuis	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	6	-	-	-	-	3
Ruige dwergvleermuis	9	2	9	17	4	13	17	7	18	15	10	3	2	2	-	7
Watervleermuis	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	-	3	1	10

Figuur 1. Resultaten wintertellingen (jan/feb) in de galerij van de Bonifatiuskapel, periode 1999 t/m 2008.

Figuur 2. Resultaten wintertellingen (jan/feb) in de kelder van de Bonifatiuskapel, periode 1999 t/m 2008.

drie Watervleermuizen aangetroffen. De luchtvochtigheid was ten tijde van deze inspectie hoog en het zuurstofgehalte laag. De condensdruppels hingen aan het plafond en de onderzoekers hadden moeite met ademen. De onbekendheid met de ondergrondse ruimte maakte het lastig om hun weg terug naar de uitgang weer te vinden. Ze waren de kelder binnen gegaan bij de zuidelijke kapel. Door hun pogingen het luik in de noordelijke kapel open te maken stond het Mariabeeld ter plaatse op het altaar te schommelen. Na te zijn gekomen van de schrik openden schoonmaaksters dit luik, waarna de onderzoekers weer aan de frisse lucht konden...

2000-2007 In 2001 werd opnieuw onder de noordelijke kapel gekeken en werden een Baardvleermuis en Grootoorvleermuis aangetroffen. In 2007 werd de hele kelder geïnventariseerd, nadat eerst de beide luiken tegen elkaar waren opengezet om voldoende zuurstof binnen te la-

ten. Er werden zes Grootoorvleermuizen en zes Watervleermuizen overwinterend aangetroffen onder de rechte galerij.

In 2007 werd er op de vloer boven de kelder druk heen en weer gelopen. Toen de onderzoekers hun hoofd boven het luik in de zuidelijke kapel uitstaken, stonden ze oog in oog met bouwvakkers. Deze orienteerden zich ter plaatse over de sloop van de vloer. Het voornemen was om de kelder al de daaropvolgende week open te breken. Na het zien van de Grootoorvleermuis die recht onder hun voeten aan de vloer hing, vonden ook de bouwvakkers dat de werkzaamheden maar beter uitgesteld konden worden. Die mededeling was even schrikken voor het kerkbestuur, maar ook hen was duidelijk dat overwinterende vleermuizen niet mogen worden gestoord. Na intern overleg werden de bouwplannen tot april 2007 uitgesteld. Overeengekomen werd dat pas met de sloop zou worden gestart nadat alle vleermuizen waren vertrokken.

Daarop vond een grondige inspectie plaats van de bovengrondse galerij in maart en april 2007 (figuur 3). De kelder werd pas vanaf april gecontroleerd, nadat de aantallen in de galerij al waren afgenomen (tabel 2). Omdat de aanwezigheid van vleermuizen in de bovengrondse galerij al reden genoeg was om de sloop uit te stellen was er geen aanleiding om de overwinteraars in de kelder te verontrusten. De Ruige dwergvleermuizen vertrokken tussen 2 en 10 april uit de galerij. Bij de controle op 2 april bleken de Grootoorvleermuizen reeds vertrokken uit de kelder. Onbekend is wanneer de dieren de kelder precies verlaten hebben. Op 2 april werden nog wel drie Watervleermuizen in winterrust in de kelder aangetroffen. De laatste Watervleermuis sloep op 10 april nog. Om de werkzaamheden niet nog langer op te houden is dit mannetje naar een opening aan de buitenkant van de kerk verplaatst (zie foto). Hier werden bij het verwijderen van de dakpannen nesten van urtjeswespen *Eumenes* gevonden.

Opening aan de zuidoostkant bij de zuidelijke kapel foto: Marjan van Oosten

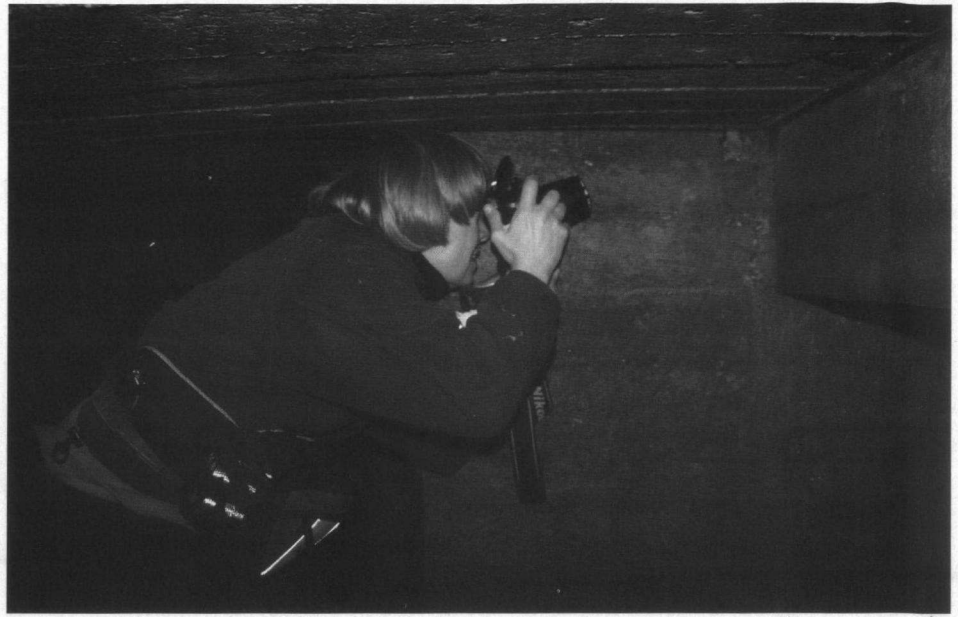
2008 In januari 2008 konden de onderzoekers het resultaat van het uitstel van de werkzaamheden aanschouwen. In de kelder werden tien Watervleermuizen en drie Grootoorvleermuizen aangetroffen. Het aantal Watervleermuizen was daarmee sterk toegenomen, het aantal Grootoorvleermuizen afgenomen. De kelder blijkt nog steeds in trek bij de overwinteraars. Het klimaat leek hetzelfde gebleven, want er hingen nog steeds condensdruppels aan het plafond. Wel is de kelder beter toegankelijk geworden voor de onderzoekers, omdat het oude luik in de vloer van de rechte galerij is vervangen.

De Ruige dwergvleermuis

Ruige dwergvleermuizen zijn met hun dichte vacht goed bestand tegen kou en droogte tijdens de winterslaap (Gebhard 1995) en worden nooit in vochtige kelders aangetroffen (VleN Nieuwsbrieven 1994-2008). Wel werden ze gevonden in de bovengrondse gang van de Bonifatiuskapel. Ringonderzoek heeft aangetoond dat Ruige dwergvleermuizen trekken, tussen het noorden van Europa waar de vrouwtjes van de Ruige dwergvleermuis de jongen hebben grootgebracht en Nederland, waar de baltsende mannetjes hen opwachten (Gebhard 1995, Schober & Grimmberger 2001, Harbusch et al. 2002, Braun & Dieterlen 2003). De dieren leggen dan binnen enkele weken een afstand van circa 2.000 km af. Bij de trek wordt onder meer gebruik gemaakt van lijnvormige landschapselementen (als hui-zenrijen, bomenrijen en dijken). Hier zijn langs de luwe kant vaak veel insecten aanwezig. In een van de volgende nummers zal een bijdrage staan over de trek van Ruige dwergvleermuizen.

Uit Luxemburg zijn in 2002 nog geen winterverblijven van de Ruige dwergvleermuis bekend (Harbusch et al. 2002). In Duitsland worden Ruige dwergvleermuizen tijdens de winter zelden in gebouwen gevonden. Het groepsgewijs overwinteren, zoals de Gewone dwergvleermuis doet,

Kelder onder de Bonifatiuskapel; de onderzoekster is 1,54 m. lang. foto: Teddy Dolstra

was van de Ruige dwergvleermuis nog niet bekend (Braun & Dieterlen 2003). In Nederland worden sporadisch individuele Ruige dwergvleermuizen overwinterend aangetroffen in houtstapels of gebouwen en op straat, gestrand tijdens de trek.

De verwachting is dat de dieren onderweg langs de Friese kust in dorpen en steden op zoek gaan naar overwinteringsplekken. Langs de Groningse kust worden in de hal van een havenbedrijf in Delfzijl jaarlijks enkele Ruige dwergvleermuizen gevonden (Van Oosten 2000-2008). In het centrum van Delfzijl is een Ruige dwerg-

vleermuis gevonden, die in een winkel-pand achter een wandplaat een rustplek zocht. Ook verder in de provincie en in de stad Groningen komen regelmatig Ruige dwergvleermuizen voor: rustende, baltsende en gestrande dieren.

Sinds de eerste melding in 1998 van vleermuizen achter de panelen in de bovengrondse gangen van de Bonifatiuskapel, is hier jaarlijks in januari of februari geteld. In de telreeks sinds kunnen twee piekja- ren met hoge en twee daljaren met rela- tief lage aantallen worden waargenomen (figuur 5). In totaal zijn 125 overwinterende Ruige dwergvleermuizen aangetroffen. Dit is niet alleen binnen Nederland, maar zelfs voor Europese begrippen een unieke situatie. Van de acht keer dat het geslacht bepaald is, bleek het vijfmaal om groepjes van beide geslachten te gaan. In totaal is van 27 vleermuizen het geslacht bepaald: 7 vrouwtjes en 20 mannetjes. De in juni 1999 en 2001 gevonden individuen waren mannelijke dieren (figuur 6).

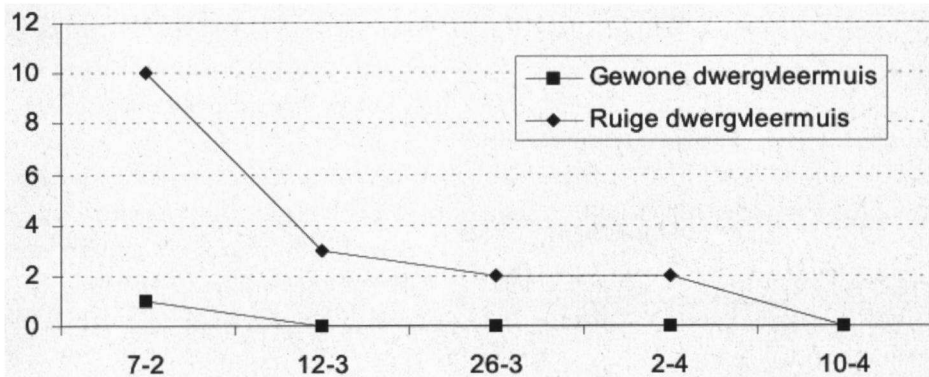
Conclusies

Het voorbeeld van de Bonifatiuskapel be- wijst dat bouwwerkzaamheden en vlee- muizen elkaar niet per definitie in de weg hoeven te zitten. In dit geval heeft het project zelfs geleid tot wederzijds voor- deel. De ruchtbaarheid die aan deze actie is gegeven heeft mensen nieuwsgierig ge-

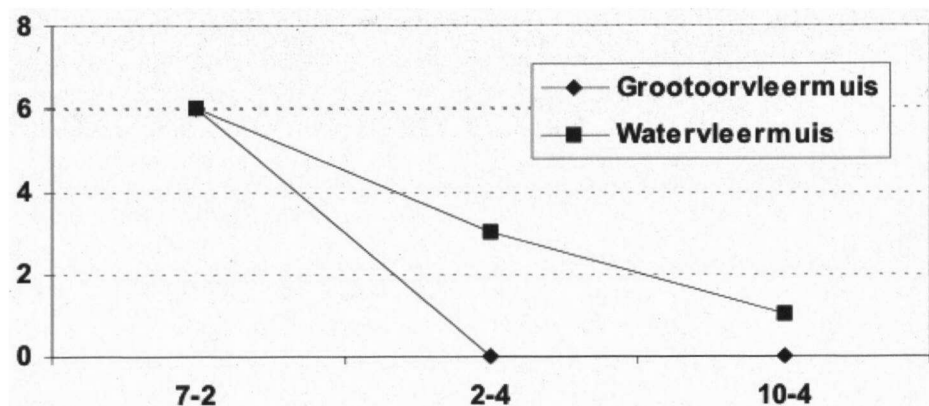

Grootoorvleermuis in kelder.

foto's: Teddy Dolstra

Figuur 3. Aantallen overwinterende dwergvleermuizen in de galerij van de Bonifatiuskapel in 2007.

Figuur 4. Aantallen overwinterende vleermuizen in de kelder van de Bonifatiuskapel in 2007.

maakt naar de kapel en haar bestuurders/beheerders in een positief daglicht geplaatst. De kelder is een veilige en stabiele overwinteringsplek voor vleermuizen. Nu er zoveel mensen mee bekend zijn en er ook in de toekomst zorg voor zullen dragen, is dit winterverblijf nog beter dan het al was. De vleermuizen zijn hier veilig voor de toekomst.

De Ruige dwergvleermuis zit bij voorkeur achter panelen en vormt daar paargroepjes. In dit verblijf overwintert de Ruige dwergvleermuis in groepsverband, wat niet vaak voorkomt. De aantallen wisselen sterk over de jaren. Vanwege het ontbreken van gegevens van andere locaties kunnen we uit de tellingen geen algemene conclusies trekken. Er blijven nog veel vragen over.

Discussie en onderzoeksvorstellen

uniek winterverblijf De Bonifatiuskapel is in Fryslân, samen met de Nederlands-hervormde kerk van Goutum, de enige

plek waarvan bekend is dat er vijf of meer verschillende soorten vleermuizen overwinteren (Vleermuisbestand FFF 2008). Er zullen vast meer van dergelijke winterverblijven zijn, maar om deze te vinden is er nog veel inventarisatiewerk te verrichten. Mocht iemand ruimtes weten waar vleermuizen in een stabiele en vorstvrije omgeving kunnen overwinteren, of over informatie beschikken over winterslapende vleermuizen, dan wil de Sûchbistenwurkgroep graag komen inspecteren.

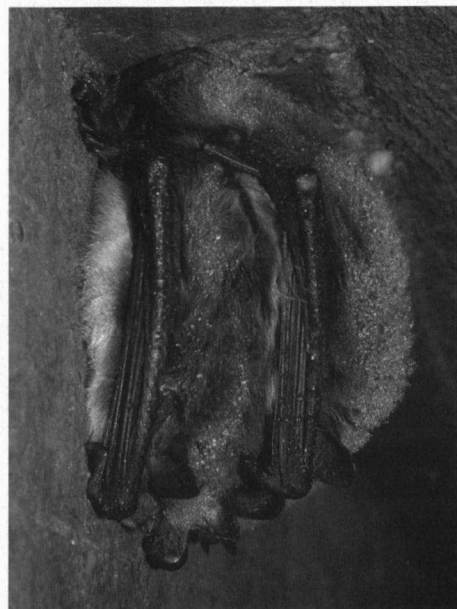
inventarisatie De aantallen die werden aangetroffen in de kelder zijn compleet en absoluut bij gebrek aan verborgen hoekjes en kieren in deze ruimte. De kelder is echter niet jaarlijks onderzocht. De Sûchbistenwurkgroep wil proberen deze ruimte voortaan wel jaarlijks op een aantal vaste momenten te monitoren, zodat hieruit in de toekomst wellicht meer conclusies kunnen worden getrokken.

vertrekdata De gegevens over de vertrekdata van de verschillende soorten vleermuizen uit het winterverblijf, roepen

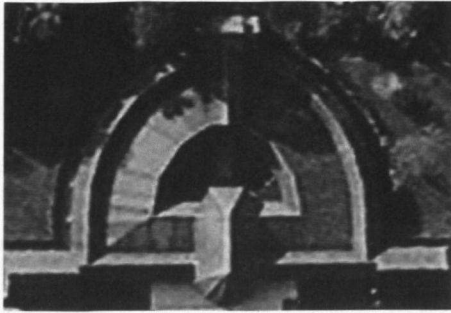
vragen op. Het lijkt erop dat er een verschil is tussen de soorten. Nader onderzoek moet uitwijzen of er een relatie bestaat tussen de vertrekdatum per soort en de nachttemperatuur. Met die kennis kan beter rekening gehouden worden met de overwinteraars.

kraamperiode De bezetting van de Ruige dwergvleermuis vertoont sterke wisselingen door de jaren heen. De oorzaak van de wisselende aantallen zou in de kraamgebieden kunnen liggen, maar ook in het aanbod van tussenverblijven die gebruikt worden in voor- en najaar tijdens trek en balts. Het unieke van dit winterverblijf maakt het trekken van conclusies uit deze gegevens onmogelijk (P. Lina, pers.med.). Het is dus wachten op telgegevens uit andere winterverblijven ter vergelijking. Mogelijk dat er een relatief verband bestaat met de aantallen in de kraamverblijven in de Baltische Staten.

paargroepjes Mannetjes blijken een paarplek te bezetten en te verdedigen tegen andere mannetjes (Schober & Grimberger 2001). De vrouwtjes gaan langs meerdere mannetjes en kiezen een mannetje uit om te paren. De paring vindt vaak tijdens de winterrust plaats. Dit verklaart waarom vrouwtjes meestal niet al-

Groepje van drie Watervleermuizen
foto: Marjan van Oosten

Luchtfoto kapel bron: Google Maps

leen overwinteren. Het zou goed zijn om bij tellingen standaard het geslacht van overwinteraars te noteren.

trekroute en windmolens Omdat bij Ruige dwergvleermuizen in het noorden nog nooit geringde dieren zijn gevonden dringt de vraag zich op of deze dieren wel afkomstig zijn van de Baltische staten (waar veel dieren zijn geringd). Ook in Noord-Duitsland worden kraamverblijven gevonden (T. Poppen - NaBu Emden, *pers.med.*). Onderzoek moet uitwijzen of deze dieren trekbewegingen maken langs de kust. In Duitsland blijken trekkende vleermuizen vaak te overlijden door sterk drukverlies bij de snel draaiende wieken of door de wieken geraakt te worden (Dekker 2008).

weersinvloeden Een oorzaak voor de wisselende winteraantallen kan in het weer tijdens – en direct na – de kraamperiode liggen. Hoge temperaturen terwijl de jongen nog in de kraamverblijven zitten of veel regen en storm tijdens de oefenvluchten van de jongen kunnen een aanslag op de kolonie zijn. Vrouwjes en jong volwassen dieren komen in dergelijke periodes nog wel eens in de opvang terecht, sterk verzwakt en op punt van overlijden. Omdat de dieren jaarlijks slechts één jong grootbrengen, gaat herstel langzaam. Helaas is het niet mogelijk om tijdens de wintertellingen in januari onderscheid te maken tussen volwassen dieren en jongen van dat jaar, de gewrichtschijven zijn dan al gesloten. Bij trekkende dieren is dit onderscheidende kenmerk tot oktober nog wel te zien (Anthony 1988). Bij de Vleermuisopvang in Groningen worden van augustus tot in oktober jaarlijks gestrande

jong volwassen Ruige dwergvleermuizen gemeld.

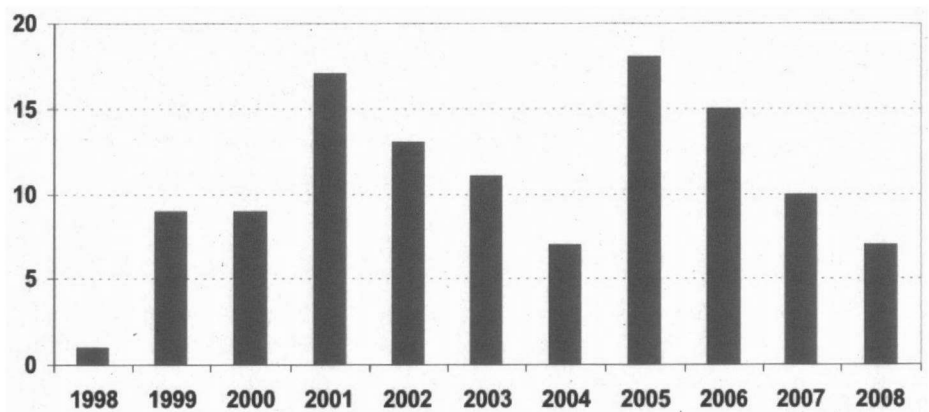
verplaatsingen tijdens winterrust Een andere mogelijkheid is dat wanneer het klimaat achter de panelen niet optimaal is, een deel van de dieren in de spouwmuur wegkruipt. In de muur heerst een stabiel klimaat, waarmee pieken in temperatuur kunnen worden overbrugd. Met gebruik van minicamera's zouden we beter in de gaten kunnen kijken.

Oproep

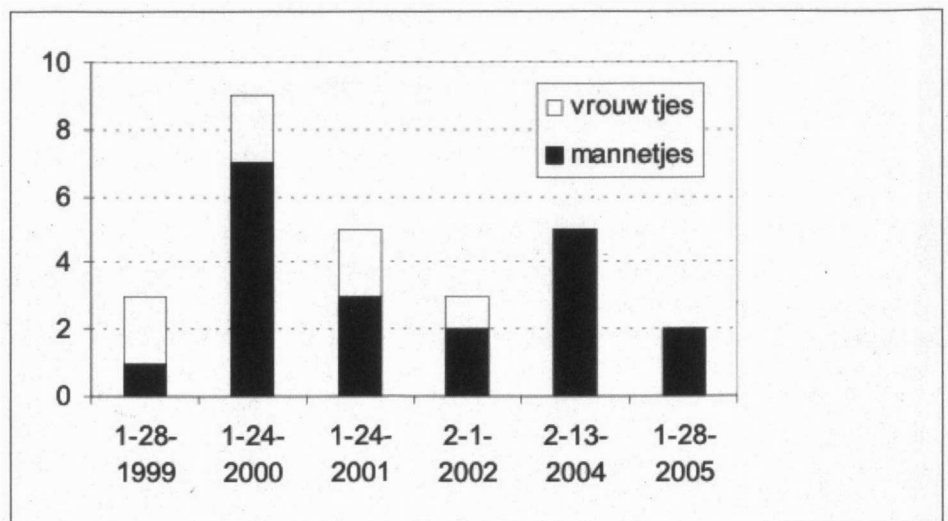
Er zijn nog veel vragen met betrekking tot de Ruige dwergvleermuis onbeantwoord en er is nog veel onderzoek te doen. Als er iemand is die zin en tijd heeft om meer

over vleermuizen te leren en mee te helpen met dit onderzoek, al is het alleen in eigen dorp, dan is dat zeer welkom.

Bij verbouw- of inrichtingsplannen, waarbij vleermuizen geschaad kunnen worden, is vleermuisonderzoek noodzakelijk. Die onderzoeken moeten in een vroegtijdig stadium worden gestart. Het is daarom raadzaam de Sûchbistenwurkgroep nog voordat de plannen gereed zijn te raadplegen, zodat er nog tijd is en mogelijkheden zijn voor aanpassingen. Vrijwilligers die mee willen helpen met het onderzoek, worden verzocht contact op te nemen met de Sûchbistenwurkgroep van de FFF (Teddy Dolstra) of met de Groningse vleermuisopvang (Marjan van Oosten).

Figuur 5. Jaarlijkse aantallen overwinterende Ruige dwergvleermuizen in de Bonifatiuskapel (1998-2008).

Figuur 6. Verhouding mannetjes en vrouwjes Ruige dwergvleermuizen tijdens wintertellingen, periode 1999-2005.

Dankwoord

Graag wil ik de directeur van het Dokkumer natuurmuseum, die bij de eerste telling zo dapper was om met ons mee de kelder in te gaan, vriendelijk bedanken. Marten Zijlstra en Teddy Dolstra, met wie de tellingen werden uitgevoerd, worden bedankt voor het beschikbaar stellen van de gegevens. Teddy wordt tevens bedankt voor de aanvullingen op een eerdere versie van dit artikel. De sleutelhouders van de Heilige Bonifatiuskapel, de kerkvoogdij en de aannemer worden bedankt voor hun medewerking aan dit onderzoek en hun bereidwilligheid zich in te spannen om dit unieke winterverblijf voor vleermuizen te behouden.

Marjan van Oosten FFF-vleermuisbescherming en onderzoek

Melkweg 16
9718 ES Groningen
e-mail: marjanoosten@gmail.com
www.vleermuisopvangenonderzoek.nl

Ruige dwergvleermuis in kelder.

foto: Marjan van Oosten

Literatuur

- ANTHONY E.L.P. 1988. Age determination in bats. In: Kunz T.H. (ed.). Ecological and Behavioral Methods for the Study of Bats. D.C. Smithsonian Institution Press: 47-58. Washington.
- BRAUN M. & F. DIETERLEN 2003. Die Säugetiere Baden-Württembergs. Band 1: 569-578. Ulmer Verlag.
- DEKKER J. 2008. Vleermuizen en Windturbines. Zoogdier 19 (3): 8-10.
- DEKKER J. & E. VAN KAATHOVEN 2008. Mysterieuze vleermuislijkjes bij windmolens, een opsomming van onderzoek. In: Zoogmail 11-09-2008.
- FFF-SÜCHBISTENWURKROEP 2008. Vleermuisbestand 1995-2008. Archief Teddy Dolstra.
- GEBHARD J. 1995. Pipistrellus nathusii (Keyserling & Blasius, 1839). In: HAUSSER J. (ED.) 1995. Säugetiere der Schweiz. Verbreitung-Biologie-Ökologie. Denkschriften der Schweizerische Akademie der Naturwissenschaften. Birkhäuser Verlag Basel. Band 103: 152-156.
- HARBUSCH C., E. ENGEL & J.B. PIR 2002. Die Fledermause Luxemburgs. Travaux scientifiques de Musée national d'histoire naturelle Luxembourg. Ferrantia 33: 112-116.
- LANGE R., A. VAN WINDEN, P. TWISK, J. DE LAENDER & C. SPEER 1986. Zoogdieren van de Benelux. Herkenning en Onderzoek. Jeugdbondsuitgeverij, Utrecht.
- OOSTEN M.E. VAN 2000 T/M 2008. Jaarverslagen vleermuisopvang Groningen.
- SCHÖBER W. & E. GRIMMBERGER 2001. Gids van de Vleermuizen van Europa en de Azoren. Tirion.
- VZZ 1992 T/M 2008. VleN nieuwsbrieven. Zoogdierverseniging VZZ, Vleermuiswerkgroep Nederland. Arnhem.